

Ausma Cimdiņa

Dr. philol., literatūrzinātniece

Latvijas Universitāte

Dr. philol., literary scholar

University of Latvia

E-pasts / e-mail: ausma.cimdina@lu.lv

DOI: 10.35539/LTNC.2023.0053.06

Padomju kara romāna apokalipse latviešu literatūrā: Visvalža Lāma "Kāvu blāzmā"

Apocalypse of Soviet War Novel in Latvian Literature: *In the Glow of Northern Lights* by Visvaldis Lāms

Atslēgvārdi:

Otrais pasaules karš,
Latvija,
leģionāri,
vēstījums,
realitāte,
teksts

Keywords:

World War II,
Latvia,
legionnaires,
narrative,
reality,
text

Kopsavilkums

Kara romāns ir salīdzinoši maz pētīta tēma latviešu rakstniecībā, un Visvalža Lāma romāns "Kāvu blāzmā" tajā ieņem īpašu vietu. Romāns (parakstīts ar literāro pseidonīmu Visvaldis Eglons) nāk klajā 1958. gadā piecos turpinājumos žurnālā "Karogs" (Nr. 7–11), taču nonāk padomju ideoloģiskās cenzūras un tās angažētās kritikas uzmanības lokā, saņem asu nosodījumu, un romāna drukāšana tiek pārtraukta. Romānu raksturo 50. gadu padomju kara romānam neraksturīgi vēstījuma veida eksperimenti, kā arī radikāla vēstītāja skatu punkta un autora pozīcijas maiņa. Pretstatā padomju kara romāna lielajam naratīvam, kam pamatā padomju tautas un padomju karavīra heroizācija, Visvaldis Lāms reprezentē latviešu leģionāra tēlu un Otrā pasaules kara norises skata latviešu tautas un latviešu leģionāra perspektīvā, paverot visnotaļ neviendabīgu, pretrunīgu un padomju kara romānam netipisku pasaules ainu. Latvijas dilemmas un ar to saistītās emocionālās, sociālās un psiholoģiskās spriedzes atklāsmei Visvaldis Lāms ir izvēlējies eksistenciālisma romānam tuvu vēstījuma veidu.

Summary

Military fiction is a genre relatively little explored in Latvian literature. Novel *Kāvu blāzmā* (In the Glow of Northern Lights) by Visvaldis Lāms offers a gratifying matter for the analysis of genre transformations in confrontation with the ideological and aesthetic platform of the 1950s Soviet war novel. The novel was published in 1958 in five sequels in the literary monthly magazine *Karogs* (No. 7–11). It came under the spotlight of Soviet ideological censorship and politically charged criticism, was harshly condemned, and the printing of the novel was discontinued. In contrast to the grand narrative of the Soviet war novel, based on heroization of Soviet people and the Soviet soldier, Visvaldis Lāms presents an image of a Latvian legionnaire and a viewpoint of World War II from the perspective of Latvian people, thus showing a rather heterogeneous and contradictory worldview, untypical for the Soviet war novel. The writer assigns a narrowed-down time segment to the war events, exploring in depth the final phase of the German occupation in the territory of Latvia. In order to reveal the dilemma faced by Latvia and the emotional, social and psychological tensions linked with it, Visvaldis Lāms has chosen a manner of narration which is close to the existentialist fiction.

levads

Kara tēma Eiropas literatūrā ir klātesoša kopš tās pirmsākumiem, sākot ar antīkajiem tekstiem – Homēra “Iliādu” un “Odiseju” un Vergilija “Eneīdu” –, kur kara darbība ir viens no galvenajiem vēstījuma virzītājspēkiem. Arī Latvijas vēstures pirmavots – “Indriķa Livonijas hronika” (*Heinrici Chronicon Lyvoniae*) – vēsta par karu, iekļaujoties gana apjomīgās Livonijas krusta karu literatūras klāstā. Laika gaitā Eiropas literatūrā kara tēmai pievēršas visdažādāko politisko un filozofisko uzskatu rakstnieki, kara romāna jēdziens nostiprinās literatūras veidu un žanru klasifikācijā, un ar to nodarbojas arī literatūras zinātne. Intelektuālās un mākslinieciskās refleksijas jomā īpašu vietu ieņem 20. gadsimta pasaules kari. Top pētījumi par kara romāna poētiku un tematisko struktūru, tostarp par specifisko kara pieredzi atsevišķu nacionālo literatūru un kultūru skatījumā (Laitinen, Binham 1984) un izcilāko kara romānu idejiski tematiskās interpretācijas salīdzināmās literatūrzinātnes un fenomenoloģiskās refleksijas ievirzē (Tighe 2004; Tatar 2019). Padomju kara romāns ieņem īpašu vietu krievu literatūrā un literatūrzinātnē (Kukulin 2005), un tam ir savi nospiedumi arī Padomju Savienības okupēto teritoriju tautu, tostarp latviešu, rakstniecībā.

Lai gan latviešu literatūrā kara tēma sevi piesaka ar periodisku regularitāti un ieņem nozīmīgu vietu gan latviešu romānistikas kopainā, gan atsevišķu autoru radošajās biogrāfijās, plašāki pētījumi par latviešu kara romānu nav veikti. Visvalža Lāma romāna “Kāvu blāzmā” uzmanības centrā ir Otrais pasaules karš Latvijā vācu hitleriskās okupācijas laikā, īpašu uzmanību pievēršot latviešu leģionam un leģionāru likteņa jautājumam. Karš un tā sekas kara reprezentācijas literatūrā tagad aktualizējas līdz ar pēdējo gadu notikumiem Ukrainā, ieņemot noteiktu vietu arī Latvijas sabiedrības apziņā. Vērojot Ukrainas kara sekas, mākslas kritiķis Vilnis Vējš raksta par pārvērtībām sabiedriski politisko vērtību jomā un secina, ka “laiks ir aizskrējis otrā virzienā. [...] Diskusija par dzimumu vienlīdzību uz laiku ir atcelta – sievietēm un bērniem ir bēgļu loma, bet vīriešiem nekur bēgt nav ļauts. [...] Īstam karavīram ar demokrātiju ir maz sakara: no viņa tiek prasīts spēks un izturība, dzelzs nervi, pakļaušanās pavēlēm, naidis pret “svešo” un spēja atrāsīt sevī maksimālu agresiju.” (Vējš 2022: 2)

Raksta mērķis ir, konfrontējot ar 20. gs. 50. gadu padomju kara romāna idejiski estētisko platformu, raksturot Visvalža Lāma romāna “Kāvu blāzmā” novitāti un īpašo nozīmi latviešu literatūrvēsturiskā procesa virzībā, kā arī izgaismot romāna tematiku un poētiku un iezīmēt tā pēctecību latviešu kara romāna tradīcijā. Romāna tapšanas un recepcijas sociālpolitiskā konteksta izpētē izmantota biogrāfiskā un vēsturiskā metode, teksta tuvlasījumā, tā tematiskās struktūras un vēstījuma poētiskajā komunikācijā izmantota strukturālisma teorētiski metodoloģiskā bāze.

1958. gads: rakstnieks un literārais klimats Latvijā

Darbu pie romāna "Kāvu

blāzmā" Visvaldis Lāms (1923–1992) sāk 1951. gadā, un, parakstītas ar pseidonīmu Visvaldis Eglons¹, romāna pirmās divas daļas nāk klajā 1958. gadā vairākos turpinājumos žurnālā "Karogs", kas šajā laikā kvalificēts kā "literatūras, mākslas un sabiedriski politisks žurnāls, Latvijas Padomju rakstnieku savienības orgāns", un tā galvenais redaktors ir dzejnieks Andrejs Balodis². Autora iecerē "Kāvu blāzmā" top kā triloģijas otrā grāmata³, taču tas ir savā ziņā pašpietiekams un funkcionē kā suverēns teksts. Pirms romāna nākšanas klajā Visvaldis Eglons literatūrā sevi ir pieteicis kā daudzsološs jaunās paaudzes rakstnieks, kas guvis gan lasītāju ievērbu, gan iemantojis pozitīvas atsauksmes literatūras kritikā⁴. Pēc "Kāvu blāzmā" otrās grāmatas nobeiguma publikācijas žurnāla "Karogs" 1958. gada 11. numurā Eglona literārā reputācija strauji sašķobās, viņš krīt padomju literatūrkritiskās varas nežēlastībā, un romāna publikācija turpinājumos tiek pārtraukta. Asi kritizēts tiek ne vien romāna autors, bet arī žurnāls "Karogs", tādējādi izvēršas plaša mēroga skandāls, kas sacelājās visu literāro vidī⁵. Tomēr jāatzīmē, ka, neraugoties uz to, jau pēc pāris gadiem tiek publicēts Eglona nākamais romāns "Kāpj dūmu stabi" (1960)⁶, lai gan viņš ir noagrēkojies rakstnieks ar padomju cilvēkam "nepareizu biogrāfiju"⁷. Lai nepievērstu plašākas sabiedrības uzmanību, literārās dzīves politiskā vadība romāna "Kāvu blāzmā" publicēšanas apturēšanas lietu, tās iemeslus centās ārpus literārās vides neiznest,

---

1 Visvaldis Lāms ar pseidonīmu Visvaldis Eglons publicējies līdz 1968. gadam.

2 Andrejs Balodis (1908–1987) darbojies komunistiskajā pagrīdē, kopš 1940. gada Padomju Savienības Komunistiskās partijas biedrs, bijis arī Latvijas republikāniskās Miera aizstāvēšanas komitejas priekšsēdētāja vietnieks.

3 Pirmā grāmata "Nemierā dunošā pilsēta" (1957), trešā grāmata "Abadona miers" (1993).

4 Nenoliedzami politiski angažētajai literatūras kritikai simpatizēja sociālo konfliktu tēlojums pirmskara Latvijā romānā "Nemierā dunošā pilsēta", ko varēja izmantot padomju ideoloģiskās propagandas nolūkos.

5 Kampanā pret rakstnieku iesaistītās personas un institūcijas un to vadmotīvi raksturoti Harija Hirša apcerējumā "Ilgi gaidīts romāns", kas publicēts romāna "Kāvu blāzmā" pirmizdevuma grāmatas (1989) pēcvārdā.

6 Kā tas nācās, varētu būt īpašs izpētes konteksts. Kāds rakstīja tā saucamās iekšējās recenzijas un parakstīja iespiešanai u. tml., bez kā grāmatas klajā nākšana tolaik nebija iespējama.

7 Proti, dzimis ostas strādnieka ģimenē (visnotaļ iederīgi padomju cilvēka radošajā biogrāfijā), 1943. gadā viņš ir mobilizēts latviešu leģionā un, karam beidzoties, nonācis filtrācijas nometnē, no kuras 1946. gadā atbrīvots. Filtrācijas nometnes, kur ievietot vācu militārajos formējumos dienējušos, kara gūstekņus, kara bēgļus vai vienkārši aizdomās turētos, pēc Otrā pasaules kara izveidoja PSRS iekšlietu tautas komisariāts, lai noskaidrotu, ar ko tie nodarbojušies hitleriskās okupācijas laikā.

un plašākas publiskās diskusijas par šiem jautājumiem pat literārajā vidē tika uzskatītas par nevēlamām. Pētot Latvijas Padomju rakstnieku savienības valdes darbību aktuālā literatūras procesa ideoloģiskās vadības jomā, Madara Eversone atzīst, ka, "iepažīstoties ar RS biedru valdes un partijas pirmorganizācijas sēžu protokolos izteiktajiem komentāriem par V. Lāma romāniem, nav īsti saprotama kritikas būtība, jo izteiktie viedokļi ir pārlieku frāžaini un neskaidri, it kā baidoties publiski diskutēt un analizēt to saturu – leģionāru tēmu romānā "Kāvu blāzmā"" (Eversone 2017).

Pārlūkojot 1958. gadā Latvijā klajā nākušo literatūru, literāro periodiku, dienas presi, kā arī akadēmiskos izdevumus, redzams, ka aukstā kara ideoloģiskā konfrontācija starp divām naidīgām sociālpolitiskām sistēmām – kapitālismu un komunismu – saasinās un literārā vide ir asas ideoloģiskās cīņas arēna. Šajā konfrontācijā īpaša uzmanība tiek veltīta Lielajam Tēvijai karam⁸, un tas tiek traktēts kā varonīgās padomju tautas antifašistiskā cīņa visas progresīvās cilvēces vārdā, līdz ar to kā padomju patriotisma un padomju cilvēka pašapziņas pamatu pamats. Gadā, kad tiek publicētas romāna "Kāvu blāzmā" pirmās divas daļas, klajā nāk arī Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta rakstu krājums "Literatūras vēstures un teorijas jautājumi", kurā publicēts pārskats par Lielā Tēvijai kara tēmas izvērsumu padomju romānistikā, paužot pārliecību, ka "stāsts par Lielo Tēvijai karu ir mūžīga, nemirstīga mākslas tēma. Padomju karavīru varonība, kas izglāba pasauli no hitleriešu barbarisma, nekad neizplēnēs no tautas atmiņas, nekad neizdzīsīs no literatūras lappusēm." (Piskunovs 1958: 483) Arī žurnāls "Karogs" stingri stāv Padomju Savienības Komunistiskās partijas pozīcijās, nežēlojot rotājošos epitetus tās raksturojumā: "Komunistiskā partija ir saule, no kuras nāk gaismas stari, krīt dzīvības sēkla, spēka dimanta graudiņi cilvēka apziņā, tautas dzīlēs." (Sudrabkalns 1958: 5)

Lielais Tēvijai karš kā padomju patriotisma augstākais apliecinājums ir viens no sociālistiskā reālisma normatīvās estētikas saturiskā bloka pīlāriem. Par izciliem sasniegumiem, proti, par Lielā Tēvijai kara un pēckara padomju dzīves atspoguļojumu "pareizā" gaismā latviešu literatūras klasiķi ir saņēmuši PSRS augstākos apbalvojumus⁹, un vismaz ārēji par plaisām latviešu rakstnieku apziņā vai novirzēm no Padomju Savienības Komunistiskās partijas uzdotā kursa nekas neliecina.

Pēc vēsturiskās uzvaras Lielā Tēvijai kara frontēs padomju cilvēka un padomju literatūras dienas kārtībā ir cīņa par mieru visā pasaulē: "Katram padomju pilsonim jāklūst miera kareivim un aizstāvim – tāds ir padomju sauciens, un mēs esam

---

8 Padomju historiogrāfijā Otrais pasaules karš tiek dēvēts par Lielo Tēvijai karu.

9 Ar PSRS Valsts prēmijām godalgots Jāņa Sudrabkalna dzejoļu krājums "Brāļu saimē" (1948), Annas Sakses romāns "Pret kalnu" (1949), Viļa Lāča romāni "Vētra" (1949) un "Uz jauno krastu" (1952).

pārlicināti, ka to atkārtos, iegaumēs, iedzīvinās miljoni citu valstu pilsoņu.” (Sudrabkalns 1958: 5) Vadošo literatūrzinātnieku ieskatā Padomju Savienība un tās komunistiskā partija savas pozīcijas ir nostiprinājusi neatgriezeniski, vienīgi “cilvēces atkritumi [...] trīc naidā, izdzirdot Padomju Savienības vārdu” (Piskunovs 1958: 477), un šo pārlicību apstiprina arī žurnāla “Karogs” slejās izceltais kolektīvais liriskais “mēs”:

Neviens vairs nespēj padomjspēku lauzt
Mēs – miljoni, mēs – jaunas dzīves griba,
Ko mūsu valstī izstaro ik atoms;
[...]
Mēs esam miera pulku avangards!
(Balodis 1958: 121)

Jāatzīmē, ka šī dzejdarba autors ir tas pats Andrejs Balodis – žurnāla “Karogs” atbildīgais redaktors, kurš parakstījis iespiešanai romāna “Kāvu blāzmā” pirmās divas daļas un bijis spiests pieņemt arī lēmumu par tā publicēšanas apturēšanu.

Kara tēmas aktualizācijā tiek iesaistīta arī latviešu literatūras klasika, proti, 1957. gadā nāk klajā Kārļa Štrāla romāna “Karš” atkārtots izdevums¹⁰. Romāna izdevumam pievienots pēcvārds, kurā norādīts uz neapstrīdamiem trūkumiem, kā vienu no tiem minot buržuāziskās inteliģences aprindu tēlojumu. Proti, “romānā “Karš” notēlotā Rīgas radošā inteliģence īstenībā ir agrāko latviešu dekadentistu grupu “Dzelmes” un “Zalkša” ļaudis – šaurie estēti, gan citos vēsturiskos apstākļos – kara dienu atmosfērā. Tāpēc romānā tāds daudzums abstraktu filozofisku prātojumu, abstrakti estētisku spriedelējumu” (Niedra 1957: 571), tajā saskatīts “tīrās mākslas” ideju atbalsojums. Romāna publikācijai seko kopumā pozitīva recenzija, kurā gan norādīts, ka Kārlis Štrāls savā daiļradē “nav brīvs no pretrunīgiem filozofiskiem secinājumiem, ar kuriem daudzviet nebūsim vienis prātīs” (Damburs 1958: 136). Norādot uz “kļūmēm”, recenzents atzīst, ka “Kārļa Štrāla “Karš” ir viens no tiem retajiem romāniem pirmspadomju literatūrā, kas .. objektīvi tēlo milzīgo Eiropas tautu drāmu” (Damburs 1958: 138), un būtu vērts “ar savdabīgo latviešu rakstnieka darbu iepazīstināt arī citu padomju republiku lasītājus” (Damburs 1958: 140).

Apvērsuma būtība

Visvaldis Lāms pilnībā ignorē padomju kara romāna lielo naratīvu, iezīmējot radikālu pavērsienu gan padomju kara romāna tematiskā saturā, gan formas ziņā. Lāms izvirza citas, ideoloģiskās cenzūras aizliegtas tēmas un atskaites sistēmas, un vienlaikus viņa romānam piemīt arī modernisma poētikai

---

10 Kārļa Štrāla romāns “Karš” rakstīts Pirmā pasaules kara iespaidā, pirmpublicējums periodikā (1921), kam seko izdevums divās grāmatās (I–II, 1922–1926), romāna trešās daļas manuskripts pazudis spiestuvē vācu okupācijas laikā.

raksturīgi vēstījuma eksperimenti, formas meklējumi, kā pietuvoties realitātei, savas personiskās pieredzes un patiesības atklāsmei, un tas izpaužas dažādos aspektos. Lāms drīzāk seko latviešu kara, proti, pretkara, romāna tradīcijai, ar to domājot Kārļa Štrāla romāna "Karš" vēstījumu.

Pirmkārt, 50. gadu padomju romānistikai kopumā, tostarp romānam par Otro pasaules karu, raksturīgs epopejisks vēriens laikā un telpā, taču Lāms kara norises segmentē sašaurinātā laiktelpā. Romāna "Kāvu blāzmā" darbība ir sakoncentrēta divu gadu robežās – tā sākas jauniesaucamo leģionāru apmācības nometnē Bolderājā 1943. gada maijā un noslēdzas 1945. gada maijā pie Liepājas pēc Kurzemes kapitulācijas. Laiks top apstādināts, lai pamatīgi izpētītu Latvijas telpu vācu hitleriskās okupācijas noslēguma fāzē, atklājot visnotaļ neviendabīgu un padomju kara romānam netipisku pasaules ainu. Otrkārt, notiek radikāla vēstītāja skatu punkta un autora pozīcijas maiņa. Padomju kara romāna rakstnieks (vēstītājs) ir dzelžaini ideoloģiski motivēts, un viņš zina, kura ir "pareizā" puse un kurā frontes līnijas pusē nostāties, līdz ar to ieņemot skaidru autora pozīciju attieksmē pret romāna lappusēs tēlotām personām un notikumiem jau kopš to atlasēs. Lāma romāna vēstītājs ir neziņā, apjucis, un romāna ievadā uzdotais jautājums "Pret ko, par ko, kāpēc?" (Lāms 1989: 6) paliek neatbildēts arī romāna izskaņā. Latvijas telpā notiekošais tiek skatīts Lāmam autobiogrāfiski tuva varoņa, no skolas sola leģionā mobilizēta ģimnāzista Gunāra Veldres acīm. Viņa eksistenciālās pieredzes attēlojumā karš iegūst dziļi personisku raksturu, un līdz ar to arī jaunu, padomju kara romānam svešu eksistencialisma romāna intonāciju. Pretstatā padomju prozā iedibinātajam "tipiski tēli tipiskos apstākļos" principam Lāma tekstā – kā to pārmetuma formā, bet precīzi konstatē Valdis Lukss – parādās "mūsu dzīvei nepazīstami cilvēki" (Lukss 1958: 3), proti, netipiski tēli un netipiskos apstākļos.

Romāna "Kāvu blāzmā" teksts ir strukturēts trīs daļās: "Laikmeta āksti un varoņi", "Dziesma divās skaņās", "Stundai sitot", romāna vidusdaļā radikāli mainot vēstījuma veidu. Proti, pirmajā un trešajā daļā attēlotās personas un notikumi atklājas galvenā varoņa, leģionāra Gunāra Veldres skatījumā, bet otrajā daļā no tiešā vēstījuma formas rakstnieks atsakās. Rakstnieks atrod savdabīgu veidu, kā panākt autora balss polifonijas efektu. Proti, romāna otrās daļas vēstījumu ievada "Atradēja priekšvēstījums", kurā uzzinām, ka, nakšņojot kādā lauku mājā, viņu pārsteidz kāds neparasts atradums – starp skolas mācību grāmatām, dārzkopības, sapņu un pavārgrāmatām "hitleriešu okupācijas avīzē "Tēviņa" ievēstīts prāvs rokraksta lapu žūksnis. [...] Literāra autodidakta vingrinājumi? Nezināma kareivja dienasgrāmata?" (Lāms 1989: 171) IZRādās, ka uzietajos rokrakstos aprakstīti vācu okupācijas laika notikumi Latvijā, un to "rakstījuši divi autori, kas savstarpēji maz pazinušies, kaut darbojušies vienā un tai pašā notikumu lokā" (Lāms 1989: 171). Atradums autoru spēcīgi uzrunā, un viņš nolēm to iekļaut sava romāna vēstījuma struktūrā, uzsverot, ka kara notikumi aprakstīti

no "divu, savā būtībā ļoti atšķirīgu cilvēku" (Lāms 1989: 303) skatu punkta. Viens no viņiem ir Arvis Augstkalns, filozofijas students, kas aizrāvēs ar dzīves jēgas meklējumiem un savas pārdomas sācis izlikt uz papīra, taču karš viņu ievirzījis komivojažiera gaitās, otrs – partizāns Laimonis, kurš tic, ka "tauta nevēlas iet kopā ar Hitlera bandu" (Lāms 1989: 308), domā, ka krievi atgriezīsies un "latviešu nācija var pastāvēt tikai Latvijā" (Lāms 1989: 309). Nodaļas noslēgumā iestarpināta "Atradēja piebilde", kurā uzzinām, ka "Laimoņa stāsts [..], jādomā, uzrakstīts pēc citu personu izteikumiem, taču notikušie fakti nav apšaubāmi" (Lāms 1989: 303). Vēstījuma struktūrā iesaistot šos nejaušos līdzautorus, tiek panākta ne vien skatu punktu maiņa, bet arī augstāka ticamības pakāpe, pieņemot, ka par norisēm ārpus leģiona civilajā dzīvē vēsta tās autentiskie liecinieki.

Rakstnieks gaisina mītu, ka leģions tika veidots uz brīvprātības pamatiem, atklājot, ka patiesībā vairums potenciāli iesaucamo mēģināja izvairīties, un tas notika, gan piekukuļojot ārstus, gan bēguļojot, gan vācu varas iestādēs atpērkoties. Visvaldis Lāms raksta, ka "šai laikā populārs bijis izteiciens: "Manam dēlam karot nav jāiet, tai vietā es aizsūtīju vepri."" (Lāms 1989: 35). Viņa skatījumā latviešu leģions ir hitleriskās okupācijas varas veidojums, kas sastāv no dažādiem militāriem un policejiskiem formējumiem un darbojas stingrā vācu komandieru uzraudzībā, uzspiežot svešas varas intereses. Tas ir nehomogēns ne vien kā dažādu vācu militāro formējumu kopums, bet atšķirīgi pēc izcelsmes un savā civīliskajā veidolā ir arī leģionāri: "gaišmatainie Latgales vidusskolnieki, kas vēl nav zaudējuši savu kautrību un īpatnējo izrunu, smagnējie Vidzemes zemnieku dēli, Rīgas nomaļu bravūrīgie pašpuikas un turīgo pilsoņu mīkstmiesīgās atvases, kas savu nošļukušo garu stutē ar mākslīgu bezkaunību; atsevišķi turas bijušie studenti – daži no tiem pirms universitātes dienējuši Latvijas armijā, ieguvuši kaprāļu un virsnieku pakāpes" (Lāms 1989: 11). Taču šajā masā "civīliskais atkāpjas zaldāta priekšā" (Lāms 1989: 11), "kazarmu rutīna notrulina prātu, nokauj dvēseli. [..] Viņi visi – neatkarīgi no saviem individuālajiem uzskatiem – tiek pakļauti kazarmu optimismam; to uztur bezkaunīgas anekdotes, kantīnes dzērienu devas, .. kategoriskā prasība, ka SS vīram jābūt *immer zackig*." (Lāms 1989: 14)

Latvijas un latviešu tautas dilemmas un ar to saistītās emocionālās, sociālās, psiholoģiskās spriedzes atklāsmei rakstnieks mērķtiecīgi ir izvēlējies izšķiroša pavērsiena gadu Otrā pasaules kara vēsturē, atgādinot, ka "1943. gada notikumi jūtami izmainīja līdz šim nostabilizējušos situāciju arī Latvijā. Kļuva spēcīgāka prehitleriskā pagrīde, plaisa radās pat tais aprindās, kas kopš kara sākuma stingri turējušās ar vāciešiem." (Lāms 1989: 58) Uzmanību piesaista Latvijas telpā sazīmētā personāža raibums sociālās struktūras, etniskās piederības un ideoloģiskās pārliecības vai vienkārši pielāgošanās veidu un izdzīvošanas stratēģiju ziņā kara situācijā. Rakstnieka redzeslokā ir rīdzinieki un laucinieki, lielsaimnieki, sīksaimnieki un kalpi, rūpnīcu

īpašnieki un strādnieki, tirgotāji, veikalnieki, vīrieši un sievietes, latvieši un cittautieši, vācu militāristi un vietējie baltvācieši, Latvijas krievi un bēgļi no Krievijas u. tml. Mierīgo iedzīvotāju ikdienas dzīvi traucē sarkanie pagrīdnieki, partizāni, šucmaņi, nodevēji un provokatori, kas iefiltrējas pretējās nometnes rindās, par sevi liek manīt pārkoņkrustieši, kurelieši, parādās dezertieri un kara gūstekņi, top nošaujamo "sarkano" saraksti un padomju varai naidīgi noskaņoto deportējamo saraksti. Romāna vēstījuma sižetu gan leģiona, gan civilās dzīves tēlojumā virza ne vien vēstījumi par galveno varoņu pieredzēto, bet lielā mērā arī šo dažādo sabiedrības slāņu raibā personāža nejaušas sastapšanas. Tie ir epizodiski tuvplāni, nereti vienām un tām pašām personām liekot sastapties vairākkārt, un parasti ceļi krustojas agrāk miera laikā savstarpēji labi pazīstamiem tautiešiem – radiem, draugiem un paziņām, nereti no varas un spēka pozīcijām mainītās situācijās, tādējādi liekot saprast, ka tā vai citādi visi ir kara laika nedrošības apdraudēti un cits no cita rīcības atkarīgi, arī situācijās, kad uz spēles likta cilvēka dzīvība. Autora balss polifonija un skatu punkta maiņa, kā arī izraudzītā personāža raksturs ļauj atklāt visnotaļ dziļu un pretrunīgu Latvijas vēstures ainu, izaicinot padomju literatūrā iedibināto izteikti viennozīmīgo "patiesību" par cilvēkiem un notikumiem, par tautas noskaņojumu un rīcības motīviem, sevišķi kara noslēguma fāzē. Politiskā aspektā raugoties, romānā iezīmētas dažas izvēles iespējas: iet kopā ar vāciešiem, atbalstīt krievus, proti, Sarkano armiju, vai tomēr turēties kopā pašiem par sevi neatkarības idejas vārdā un cerēt uz Rietumu atbalstu. Pirmās divas izvēles Gunāram Veldrem un viņa domubiedriem šķiet nodevīgas pret savu valsti un tautu, taču trešā, tuvojoties kara noslēgumam, kļūst arvien bezcerīgāka: "Muļķības ar tiem kureļiešiem. Viņu vadonis tāds pats uzsildīts mironis kā Bangerskis." (Lāms 1989: 366) "Drīz visiem kļūva skaidrs, cik naiva bijusi paļaušanās uz Bangerska proklamāciju." (Lāms 1989: 435)

Rakstnieks domā eksistenciālista romānam raksturīgās "šeit" un "tagad" kategorijās, no epizodes epizodē atklājot kara demoralizējošo raksturu: "Neticami, kā citu nelaime spēj iepriecināt cilvēkus!" (Lāms 1989: 17) "Karš kā briesmīga slimība ielauzusies tautas dzīvē spēka šūniņā." (Lāms 1989: 347) Proti, romāna uzmanības centrā ir cilvēks un viņa apziņas dzīve, viņa fiziskais ķermenis un dzīvība, kara postošā ietekme uz cilvēku un sabiedrību, ideoloģiski politisko pusi atvirzot otrajā plānā. Kā novitāte 50. gadu padomju rakstniecības kontekstā var tikt uzlūkots Visvalža Lāma varoņiem raksturīgais ķermeniskums, cilvēka seksualitāte un tās degradācija kara apstākļos. Tostarp jauna cilvēka seksuālā spriedze un ar to saistītā seksuālā morāle, īpaši sievietes un karš, sievietes apdraudētība un neaizsargātība, pret viņu vērstā emocionālā un fiziskā vardarbība. Karš cilvēku demoralizē, un atsevišķa izpētes tēma šajā aspektā būtu cilvēka seksualitāte un karš. Lāmu nodarbina latviešu leģionāra tēlā personificētās latviešu nācijas izredzes.

“Pakārt tādus rakstniekus!”

Kā rakstīt par karu?

Romāna lappusēs ievērojamu vietu ieņem pārdomas, kā rakstīt, ko un kā domāt un rakstīt par karu, kā arī par literatūras nozīmi cilvēka dzīvē kopumā, un šajā ziņā romānu “Kāvu blāzmā” var uzskatīt par diezgan filoloģisku darbu. Romāna personāža pasaules izjūtas un jūtu gammas izgaismošanā tiek iesaistīti Dantes “Dievišķās komēdijas” elles loki, Frīdriha Nīčes “Tā runāja Zaratustra”, Henrika Ibsena “Brands”, Stendāla “Sarkanais un melnais”, Šarla de Kostēra “Leģenda par Tilu Pūcesspiegēli”, Šarls Bodlērs, Džordžs Gordons Bairons, Johans Volfgangs Gēte, Aleksandrs Puškins, Henrika Senkeviča romāni, Andreja Upīša “Pasaules rakstniecības vēsture”, Aleksandra Grīna “Nameja gredzens”, Jānis Akuraters, Kārlis Skalbe, Vilis Plūdons, Andrievs Niedra, Andreja Upīša un Linarda Laicena “sarkanums”, Vilis Lācis un viņa romāni, Friča Bārdas kopoto rakstu sējums (nejauši uzšķirot dzejoli “Dzīvīte”), Edvarta Virzas patriotiskās dzejas rindas u. c. Izskan Jāņa Ziemeļnieka “Šai drūmā dzertuvē” un citu folklorizējušos studentu korporāciju un sirdi plosošu leģionāru dziesmu teksti. Romāna vēstījums ir intonatīvi daudzveidīgs, un literatūra tiek iesaistīta arī karātavu humora veidā, piemēram, “Pietuka Krustiņš sacījis: Tam ir labāk, kas nomiris, nekā tam, kas vēl dzīvs, jo tam vēl ir jāmirst.” (Lāms 1989: 315) Tas parādās kā reminiscences par latviešu un pasaules literatūras klasikas tēmām divu jaunu cilvēku – Gunāra Veldres un Arvja Augstkalna – apziņā, nereti konfrontējot dzīves realitātes un literatūras patiesības, tostarp jautājumā par kara tēmas literarizēšanu. Daļa sarunu par literatūru norit Stellas kundzes “turpat pusgadsimtu vecas madonnas” (Lāms 1989: 90) kafijas salonā, kur dažkārt iegriežas arī leģionāri, tostarp Gunārs. Šī tematiskā līnija sasaucas ar Kārļa Štrāla romānā “Karš” tēlotās Rīgas radošās inteliģences pulcēšanos, ļaujot izteikt hipotēzi, ka Lāms varētu būt ietekmējies no Štrāla romāna.

Kara pēdējās dienās, redzot virsleitnanta, sava bērnības drauga Ervīna Noleja pirmsnāves agoniju, Gunārs Veldre atceras, “kā toreiz bērnībā, kad abi ar Ervīnu Noleju bija pani pulkveži, lasījis kara romānus, jūsmojis par šo romānu varoņu bezbailīgajiem piedzīvojumiem. Šķiet, autori ieskatīja par labo toni likt lodei caururbt galvenā varoņa cepuri vai atstāt citas pēdas apģērbā. Interesanti – cik daudz tādiem papīra varoņiem pietiktu no tiem caursāvieniem, stērbelēm un belzieniem, ko šajā kaujā iemantojis Gunārs? “Pakārt tādus rakstniekus!” pēkšņā īgnumā nodomāja Gunārs.” (Lāms 1989: 441) Lāma vēstījums ir brīvs no kara romānam raksturīgā heroiskā patosa, un šādā aspektā precīzāk būtu to klasificēt kā pretkara romānu. Domājot par latviešu leģionāra tēlu un intonatīvo toņkārtu romānā “Kāvu blāzmā”, vērts ieskatīties senākos latviešu kultūras avotos un salīdzināt to ar rekrūšu motīvu latviešu kara dziesmu folklorā, proti, “[r]ekrūšu dziesmās nav nekā no viduslaiku karavīru bramanības, ne arī no atvaļinātu zaldātu dēkainības. Toties šo

dziesmu balādiskā saturā un formā atklājas cietsirdīgā likteņa grūtā smeldze.” (Švābe 1956: 378)

Otrais pasaules karš kā latviešu leģionāru tēma ienāk arī 50. gadu trimdas literatūrā, un attieksmē pret latviešu tautas izredzēm šajā karā romānam “Kāvu blāzmā” līdzīgu pozīciju pauž Anšlava Eglīša romāns “Es nebiju varonis”, tā centrālais tēls Rainis Ozolkāja: “Varonis no manis neiznāca. [...] Tas nebija mūsu karš, tas bija nolemts zaudēšanai un nekāda dūša un varonība nebūtu mums palīdzējusi.” (Eglītis 1955: 317) Lai gan Eglīša “Es nebiju varonis” (pretstatā Lāma autobiogrāfiski tuvajam vēstījumam) ir “brīva fantāzija par 2. pasaules kara tematiem” un “autors lūdz lasītājus nemeklēt aprakstītajos notikumos ne pazīstamas personas, ne pareizus datus” (Eglītis 1955: 4), attieksmē pret kara heroizāciju abu rakstnieku nostāja ir radniecīga: “Kauju skaistumu vai vismaz varenību varbūt savā iztēlē vēro maršali un ģenerāļi, bīdīdami armijas un korpusus pa kartēm, bet dubļos iemīcītajam ierindniekam karš parādās tikai kā nebeidzama un nesakarīga virkne nejēdzīgu, murgainu, cietsirdīgu atgadījumu. [...] Kādi gan ideāli varēja dzīvot zem dubļiem un asinīm no trieptajiem komunistu un nacionālsociālistu viltus karogiem, vai zem pašlabuma zīmes, ko pacēla rietumu demokrātijas?” (Eglītis 1955: 5–6) Nenoliedzot Lāma romāna “Kāvu blāzmā” novitāti, Eglīša romāns “Es nebiju varonis”, tā koncepcija neļauj izteikt vispārinājumu, ka Lāma romāns “nostājas pretī gan padomju, gan trimdas literatūrai” (Berelis 1999: 133) tādā ziņā, ka “Kāvu blāzmā” tanī laikā ir vienīgais darbs, kurā karš “nebūt nav “varoņdarbs”, “ceļš uz uzvaru” vai kas tamlīdzīgs no kara idejiskā arsenāla”, proti, ka trimdas literatūrā “līdzīga attieksme jūtama vienīgi Dzintara Soduma romānā “Taisām tiltu pār plašu jūru”, kas tapa apmēram tai pašā laikā, kad “Kāvu blāzmā”” (Berelis 1999: 133–134). Tēlojot Otrā pasaules kara pārdzīvojumus, pretkara nots izskan arī trimdas literatūrā, un līdzīgi Lāma darbam, kā pretkara romāns sevi piesaka arī Eglīša “Es nebiju varonis”, kas nācis klajā trīs gadus pirms “Kāvu blāzmā” pirmo nodaļu publikācijas.

Divdesmitā gadsimta 60. gados latviešu leģionāri kļūst par Gunara Janovska daiļrades pamattēmu, taču (pretstatā Lāma romānam) tās vēstījošais subjekts atrodas ārpus Latvijas laiktelpas un saturiskā kapacitāte atklājas “dzimtenes telpas” un “svešatnes telpas” opozīcijā (Tabūns 1995: 53). Romāns “Kāvu blāzmā” bija izaicinājums ne tikai padomju ideoloģijas, bet arī pēckara latviešu trimdas ideoloģijas kontekstā. Rakstnieks un publicists Aivars Ruņģis jautā, vai “Visvalža Lāma romāna publicēšana būtu apsveikta emigrācijā 1958. gadā? Un vai tā eventuālā publicēšana emigrācijā tiktu apsveikta tagad – 1989. gadā? Attiecībā uz emigrāciju man liekas, ka abos gadījumos atbilde būtu izteikts “nē”. [...] Romāns “Kāvu blāzmā”, cik varu liecināt no savas pieredzes, pauž patiesību, pilnu patiesību un neko citu kā tikai patiesību.” (Ruņģis 1991: 161)

Secinājumi

Visvalža Lāma romāns "Kāvu blāzmā" ieņem īpašu vietu 20. gadsimta 50. gadu latviešu literatūrvēsturiskajā procesā, atbrīvojoties no padomju totalitārisma ideoloģijas žņaugiem, kā arī latviešu kara romāna tradīcijas pēctecībā un mūsdienu sociālpolitisko norišu kontekstā. Rakstnieku nodarbina latviešu leģionāra tēlā personificētās latviešu nācijas izredzes, un tādējādi viņš pilnībā ignorē padomju kara romāna lielo naratīvu, iezīmējot radikālu pavērsienu gan padomju kara romāna tematiskā satura, gan formas ziņā. Latvijas telpā notiekošais tiek skatīts Visvaldim Lāmam autobiogrāfiski tuva varoņa, no skolas sola leģionā mobilizēta ģimnāzista acīm, un viņa eksistenciālās pieredzes attēlojumā karš iegūst dziļi personisku raksturu. Vēstījuma struktūrā ievērojamu vietu ieņem pārdomas par kara tēmas atspoguļošanu literatūrā, kā arī par literatūras nozīmi cilvēka dzīvē kopumā, un šajā ziņā romānu "Kāvu blāzmā" var uzskatīt par diezgan filoloģisku darbu. Uzmanības centrā izvirzot cilvēku, viņa apziņas dzīvi un likteni, kara demoralizējošo raksturu un postošo ietekmi uz cilvēku un sabiedrību, Lāms aizsāk Otrā pasaules kara deheroi-zāciju latviešu padomju romānistikā.

Attieksmē pret karu, kara un kareivja (rekrūša, leģionāra) arhetipu nacionālajā tradīcijā "Kāvu blāzmā" sasaucas ar Kārļa Štrāla romānu "Karš" (1921) un Anšlava Eglīša romānu "Es nebiju varonis" (1955), pieslienoties pretkara romāna strāvoju-mam.

Nobeigums

Otrais pasaules karš un latviešu leģionāru tēma bija sensi-tīvs jautājums ne vien romāna "Kāvu blāzmā" tapšanas laikā un Latvijā, bet arī starp- tautiski, galvenokārt padomju antifašistiskās retorikas iespaidā, un tas turpina būt strīdīgs vēl arvien. Ārpus padomju okupācijas režīma kontrolētās teritorijas plašākā starptautiskā skatījumā priekšstatu par latviešu leģionāriem, viņu vēsturisko lomu un likteni paplašina zviedru rakstnieka Pēra Ulova Enkvista dokumentālais romāns "Leģionāri" (1968), kas padomju blokā bija aizliegtā literatūra līdz pat 80. gadu beigām. Latviešu valodā grāmata nāk klajā 1993. gadā, izraisot plašas diskusijas tā sauktās vēsturiskās patiesības aspektā, un tagad izskan sakarā ar latviešu leģionāru piemi- nekļa "Latvijas stāvēstrops brīvībai" statusu Beļģijas pilsētiņā Zedelgemā (Kaprāns, Tomaševskis 2023).

Tomēr raksta mērķis nav konfrontēt romānu ar t. s. vēsturisko patiesību (kas var- būt tikai līdz ar Latvijas valsts atjaunošanu vēstures zinātnē daudz maz klajā nākusi). Autore pateicas kolēģim Ojāram Lāmam par pamudinājumu piedalīties starptautis- kajā zinātniskajā konferencē "Jokdaris un lelle: rakstnieks padomju laikā un telpā. Visvaldim Lāmam, Bruno Saulītim, Ēvaldam Vilkam – 100" (Rīga, 24.04.2023.), kas bijis par pamatu šī raksta tapšanā.

Bibliogrāfija

- Balodis, Andrejs (1958). Mēs esam miera pulku avangards. *Karogs*, Nr. 7, 115.–121. lpp.
- Berelis, Guntis (1999). *Latviešu literatūras vēsture*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Cobley, Evelyn (1986). Description in Realist Discourse: The War Novel. *Style*, No. 20(3), pp. 395–410. Available: <http://www.jstor.org/stable/42945614> [accessed 03.09.2023.].
- Cimdiņa, Ausma (2006). Vēstures heroīns un maģiskais reālists Aleksandrs Grīns. *Republika*, Nr. 22, 14.–20.07., 32.–33. lpp.
- Damburs, Edgars (1958). Kārlis Štrāls un viņa kara romāns. *Karogs*, Nr. 4, 136.–140. lpp.
- Eglītis, Anšlavs (1955). *Es nebiju varonis*. [Ņujorka:] Grāmatu draugs.
- Eglons, Visvaldis (1958). Kāvu blāzmā. Pirmā grāmata. Laikmeta āksti un varoņi. *Karogs*, Nr. 7, 14.–82. lpp.
- Eglons, Visvaldis (1958). Kāvu blāzmā. Pirmās grāmatas nobeigums. *Karogs*, Nr. 8, 13.–46. lpp.
- Eglons, Visvaldis (1958). Kāvu blāzmā. Otrā grāmata. Dziesma divās skaņās. *Karogs*, Nr. 9, 11.–60. lpp.
- Eglons, Visvaldis (1958). Kāvu blāzmā. *Karogs*, Nr. 10, 17.–38. lpp.
- Eglons, Visvaldis (1958). Kāvu blāzmā. Otrās grāmatas nobeigums. *Karogs*, Nr. 11, 17.–72. lpp.
- Enkvists, Pērs Ulovs (1993). *Leģionāri. Romāns par baltiešu izdošanu*. Daudze, Argita (tulk.). Rīga: Liesma.
- Eversone, Madara (2017). Latvijas Padomju rakstnieku savienības valdes darbība destalinizācijas periodā (1956–1959). *Jaunā Gaita*, Nr. 289. Pieejams: https://jaunagaita.net/jg289/JG289_Eversone.htm [skatīts 03.09.2023.].
- Feldmanis, Inesis (2008). "Vācu laiks" Latvijā: jauna konceptuāla skatījuma meklējums. *Latvijas vēsture*, Nr. 4(72), 56.–68. lpp.
- Hiršs, Harijs (1989). Ilgi gaidīts romāns. Lāms, Visvaldis. *Kāvu blāzmā*. Rīga: Liesma, 461.–479. lpp.
- [Bez aut.] (1993). *Livonijas Indriķa Hronika*. Feldhūns, Ābrams (tulk.). Rīga: Zinātne.
- Kaprāns, Mārtiņš; Tomaševskis, Jānis (2023) Latviešu karagūstekņu Zedelgemā: vēsture, atmiņa konflikts. *Letonica*, Nr. 53, 102.–129. lpp. DOI: 10.35539/LTNC.2023.0053.07.
- Kukulin, Ilya (2005). Pain Regulation. Preliminary Notes on the Transformation of the Traumatic Experience of the Great Patriotic War. *World War II in Russian Literature of the 1940s–1970s*. Available: <https://magazines.gorky.media/nz/2005/2/regulirovanie-boli.html> [accessed 03.09.2023.].
- Laitinen, Kai; Binham, Philip (1984). The Finnish War Novel. *World Literature Today*, No. 58(1), pp. 30–35. DOI: 10.2307/40139639.
- Lāms, Visvaldis (1977). *Gribas un atziņu sūrumi. Apceres par dzīvi, par mākslu un par rakstnieka darbu*. Rīga: Liesma.
- Lāms, Visvaldis (1989). *Kāvu blāzmā*. Rīga: Liesma.
- Lāms, Visvaldis (1990). Kultūras nozīme nācijas izdzīvošanā. *Latviešu nācijas izredzes. 1990. gada 28.septembra konference*. Rīga: Zinātne, 18.–25. lpp.

- Lukss, Valdis (1958). Mūsu literatūras uzdevumi komunisma celtniecībā. Latvijas Padomju rakstnieku savienības pirmā sekretāra Valda Luksa referāts. *Literatūra un Māksla*, 27.09., 1. lpp.
- Niedre, Jānis (1957). Kārļa Štrāla romāns "Karš". Štrāls, Kārlis. *Karš*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 569.–571. lpp.
- Norris, Margot (2000). *Writing War in the Twentieth Century*. Charlottesville: University Press of Virginia.
- Piskunovs, Vladimirs (1958). A. Fadejeva, E. Kazakeviča, I. Ērenburga un V. Lāča pēckara posma romāni par Lielo Tēvijas karu (40. gadi). *Literatūras vēstures un teorijas jautājumi. Raksti IX*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 469.–484. lpp.
- Ruņģis, Aivars (1991). Patiesība, pilna patiesība un nekas cits kā tikai patiesība. *Kritikas gadagrāmata, 18*. Rīga: Liesma, 159.–166. lpp.
- Sudrabkalns, Jānis (1958). Jaunā gadā ar jaunu spēku jāturpina cīņa par mieru. *Karogs*, Nr. 1, 3.–5. lpp.
- Švābe, Arveds (1956). Kara dziesmas. Latviešu tautasdziesmas 11 sējumos. 10. sēj. Kopenhāgena: Imanta, 373.–378. lpp.
- Štrāls, Kārlis (1957). *Karš*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Tabūns, Broņislavs (1995). Latviešu leģionāra tēls Gunāra Janovska prozā. Rožkalne, Anita (sast.). *Materiāli latviešu literatūras un mākslas vēsturei*. Rīga: Zinātne, 150.–156. lpp.
- Tatar, Maria (2019). The Poetics of the Combat Zone: Erich Maria Remarque's 'Im Westen Nichts Neues'. *The German Quarterly*, No. 92(1), pp. 1–18.
- Tighe, Joseph A. (2004). All Quiet on the Western Front: A Phenomenological Investigation of War. *Critical Survey*, No. 16(3), pp. 48–61. Available: <http://www.jstor.org/stable/41557288> [accessed 31.08.2023].
- Vējš, Vilnis (2022). Vīriešu atgriešanās. *Kultūras Diena un Izklaide*, 31.03., 2. lpp.